

De tragedie voorbij

—

*Het subversieve evangelie van Marcus
na de verwoesting van Jeruzalem*

ISBN 978-94-90708-58-0

NUR 703

Uitgeverij Skandalon

Postbus 138

5260 AC Vught

e-mail: info@skandalon.nl

www.skandalon.nl

Omslagontwerp en vormgeving: Circe

© 2013 Skandalon

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior permission in writing from the proprietor(s).

KAREL HANHART

De tragedie voorbij

*Het subversieve evangelie van Marcus
na de verwoesting van Jeruzalem*

SKAN **D**ALON
NON NOBIS SED POSTERIS

PSALM 79

VERS 1

O God!-
heidenen zijn gekomen in uw erfdeel,
hebben uw hal, uw heiligdom ontwijd,
Jeruzalem in puin gelegd!

VERS 13

En wij, uw gemeente, het volk dat gij weidt,
u zullen wij danken
voor eeuwig, van geslacht op geslacht,
wij zullen vertellen
dat gij zijt te loven!

(NAARDENSE BIJBEL)

Inhoudsopgave

Ten geleide	15
Voorwoord: een nieuw begin	19
De indeling van dit boek.....	21
Inleiding.....	23
De impasse van de klassieke interpretatie – Herbronning – Nieuw vocabulaire – Een christen-Judese paashagada. Een post-70 herschrijving voor de eredienst – Een struikelblok van formaat: de graflegging door Josef van Arimatea – Een nieuwe benadering	
A. DE EPILOOG – MARCUS 15,42-16,8	39
Hoofdstuk 1 – Een boodschap van hoop voor wanhopigen	41
Een Griekse hagada sjel Pesach – Overeenkomsten tussen Jozua (Jèsous) en Jezus (Jèsous) – De Aqeda – Naar vorm een tragedie, naar inhoud een paashagada – Midrasjim in Marcus – Het messiaanse geheim – Het thema van het lijdensverhaal – Een lancet → zwaardtheologie – De notitie van Montefiore – Hemelse keerzijde van de passie – De hemelse boodschapper – De ‘oogst in Galilea’ (1,1-9,50) tweemaal lezen – Marcus, een creatieve dramaturg	
Hoofdstuk 2 – Vrouwen van de Eerste Dag	85
Galilea / Judea – Anonieme vrouwen – Het structureel verband tussen de verhalen – Miryam – Opdracht van diakenen – De schoonmoeder van Simon – Wie was Salome?	

B. DE NIEUWE BENADERING – INDUCTIE EN DEDUCTIE 105

Hoofdstuk 3 – Het geloof in God van een onderdrukt volk..... 107

Een onderdrukt volk. In die tijd en op die plaats – Marcus I en Marcus II –
 Buitsluiting *circa* 41 C.E. – Ontstaan en ontwikkeling van de ecclesia – De joodse
 oorsprong miskend – Verheldering van wonderverhalen als criterium – Een christen –
 Juidese paashagada in de vorm van een tragedie – Tien kenmerken van de
 paashagada – Uitgangspunten en hinderpalen – Subversieve geheimtaal. *The language of
 the Persecuted* – Vijf redenen waarom het slot ontbreekt – Het afgebroken slot –
 Twee keer lezen – Vrouwen, “die hem volgden en dienden in Galilea” – Het getuigenis
 van Papias – Drie bezwaren tegen een letterlijk leeg graf – De Talpiot tombe –
 De verschijningen – *Dunamis* – Het ‘geestelijk lichaam’ bij Paulus. ‘Opwekken’ en
 ‘opstaan’ – Een onbetreden zijpad – Overschakelen naar hoofdstuk 4

C. EXEGESE – OOGSTEN IN GALILEA (MARCUS 1-4)..... 145

Hoofdstuk 4 – Marcus 1..... 147

Archè (1,1). Eerste dag van Sjaboeot – Jozua (Ièsous) / Jezus (Ièsous) – De zondag van
 1,1 is de ‘eerste dag’ van 16,2 – De structuur van Marcus 1,1-3,34 – Wonderverhalen
 ontraadseld door midrasj – Een gelaagd drama – Samenvatting – De verheerlijking als
 slot van Marcus I – De proloog (1,1-1,8) – Johannes de Doper – De doop van Jezus
 (1,9-1,11) – Verschil tussen Marcus I en II – Het Elia motief in het evangelie –
 Als een duif – De bat qol – De Verzoeking (1,12.13) – De ‘binding van Isaac’ –
 Verblijf bij de wilde dieren (1,13) – Het dienen van de engelen (1,13) – De weg van
 Jezus (1,14.15) – Roeping van twee paren (1,16-20) – De confrontatie met de onreine
 geest (1,21-1,28) – God en Duivel / Di-theïsme? – Het zwijggebod (1,25) – De nieuwe
 leer (didachè) – Het ‘Huis’ van Simon (Petrus) en Doel van de Jezusbeweging – Het
 ‘huis’ van Simon en de Ecclesia (1,29-1,34) – Tempel / synagoge – ecclesia onderling
 verbonden – De vier in het leerhuis en de apostellijst – De vrouw met de koorts (1,30)
 – Een les voor Simon (1,35-1,38). Het bijwoord van plaats “daar”(ekei) in 1,35 – Het
 geheim van de melaatse (1,39-1,45) – Het beladen begrip ‘verkondigen’ – Niet langer
 openlijk in ‘een’ stad – Simon, de melaatse (1,43) – Intermezzo. Lazarus, de melaatse
 (Joh 11) – De woede van Jezus en de tempelverwoesting – De melaatse Lazarus in Lucas
 16 en Johannes 11 – De ironie van Marcus

Hoofdstuk 5 – Marcus 2..... 237

De helende macht van de vergeving van zonden (2,1-12) – De Mens der Belofte in
 Genesis 2,16v en Daniël 7,13 – Vergeving voor een vijand in gewetensnood (2,1-12) –
 Het recht zonde te vergeven, een weddenschap – Opstaan uit een doods-bestaan –
 Het ‘huis van Levi’ en het ‘huis’ van Simon (2,13-2,22) – Het synoptische vraagstuk –
 Een scenario – Het huis van zondaars en tollenaars – Wanneer wel en wanneer niet
 vasten? (2,18-2,20) – De leerlingen van Johannes en van de farizeeën – Aren plukken in
 de oogsttijd (2,23-2,28) – De laatste sabbat voor Pinksteren

Hoofdstuk 6 – Marcus 3..... 261*Woekerend onkruid (deel 1)261*

Introductie (Marcus 3,1-3,7) – Een absurd complot; woekerend onkruid (3,6) –
 De werving van Samaritanen – De vervolging door Herodes Agrippa I – De bijbelse
 betekenis van ‘droog’ en ‘verdord’ – “Tijdens de weken van de oogst” (1,21; 2,23; 3,2.4) –
 De samenzwering van Farizeeën met de Herodianen (3,6) De verwijzing naar Handel
 12,1 en andere plaatsen – Evaluatie van de farizee datering van de eerste oogstdag

Woekerend onkruid (deel 2) – De Twaalf en de Judaskus.....279

De overlevering van de Mens der Belofte..., “na drie dagen” – Het verschil in detail van
 de drie lijdensvoorspellingen – De ingreep in de lijst van twaalf – De anonieme
 hogepriester (enk.) en het geding van Pesach – De zalving als ouverture tot de passie –
 Problemen rond de lijdensweek – Gaat het bij de zalving om een historische vrouw? –
 De ‘historische’ Jezus stelde de twaalf apostelen niet zelf aan – Berust de paashagada op
 historische feiten?

Woekerend onkruid (deel 3) – De Parabel van de Sterke.....304

Engelen en demonen in de apocalyptiek – De Parabel van de Sterke (3,20-27) –
 Eigentijdse situatie geprojecteerd op het verleden – Een midrasj op Jesaja 3,1-8 –
 Wereldzending – De Kracht van Geweldloos Verzet – De zonde tegen de Heilige Geest
 (3,28-30) – De verwarrende invloed van het dogma van Maria “altijd maagd” –
 Het doen van de wil van God gaat boven familiebanden (3,31-35) – Bezetenheid een
 louter psychisch verschijnsel? – Het “binden” van de Sterke en geweldloos verzet

Hoofdstuk 7 – Marcus 4..... 327*Gelijkenissen van zaaien en oogsten327*

Vier redevoeringen – De structuur van Marcus 4 – Het geheim van het koningschap
 van God (4:10-12) – Mysterieuze trekjes – De slagschaduw van de tempelruïne over de
 passie – Opvallende trekjes in de gelijkenis (4,1-9) – Nogmaals het geheim van het
 koningschap (4,10-12) – De volgelingen en ‘de twaalf’ versus de outsiders in Marcus 4 –
 Het verborgen koningschap: automatè tot (4,26-4,28) – Intermezzo – de anti-joodse
 uitleg – Theologie achter het verband tussen kruisiging en tempelverwoesting –
 Het verband tussen het geheim in Marcus 4,11 en in Romeinen 11,25

D. DE NIEUWE BENADERING VAN HET MARCUSEVANGELIE 2 355

Hoofdstuk 8 – Zeven aspecten van de Nieuwe Benadering..... 357

I. *De methode – Concordant lezen*.....357

Concordantie tussen Jesaja 22,15-25 en Marcus 15,42-16,8 – De rol van Arimatea – Een consequentie

II. *Structurele Aspecten*361

Galilea versus Jeruzalem – De “Eerste Dag”: nisan 17 of nisan 16? – Nogmaals de pauze na Marcus 16,8 – Tijdsaanduidingen in Marcus 15,42-16,8 – Galilea versus Jeruzalem 2 – De verwoesting van de tempel verwerkt in het evangelie – De structuur van een tragedie – De “eerste dag” in het jaar van de kruisiging: nisan 17 of nisan 16 – Nogmaals de pauze na Marcus 16,8

III. *Van vooringenomenheid naar verheldering*.....371

Door een gekleurde bril – Wonderverhalen – Struikelteksten en de Judese wijze van communiceren – Het verschil tussen Montefiore en Bultmann – Het dal van dorre doodsbeenderen

IV. *Dialogo – doorbraak uit de impasse*.....382

De dogmatische vervangingstheologie niet langer geaccepteerd – De stand van zaken van de christen – joodse dialoog – De overgang van een reveilbeweging naar de ecclesia – Vervreemding. Een gescheiden ontwikkeling na 70 C.E. – Invloed van Paulus – Het Marcusevangelie is niet anti-judees – Het mysterie van Romeinen 11,25 – Een lancet → zwaardtheologie

V. *Het Messiaanse geheim onthuld*.....392

VI. *De Mens der Belofte. Opstaan na drie of na zes dagen*.....394

Opstaan na drie dagen – thema van de herschrijving – Dé zoon van dé Mens / de Adam van de toekomst – De semantische brug van 30 C.E. naar 70 C.E. – De nieuwe farizee oogstkalender bevestigd in de Talmoed – Dag één van Sjaboeot – De Steen voor de Deur van het Monument – Het akelige slotje. Het raadslid in Marcus 15,43 – Witte Kruisiging

VII. *De Judaskus. Een fictief keerpunt in de Judese traditie*416

Opstaan “na drie dagen” in het jaar 70 (2) – De ouverture tot het passiedrama – De Intocht – Een ecclesia van Judeeërs en Hellenen in de eindtijd – Opstaan na drie dagen – thema van de herschrijving – Verkiezing van “de twaalf” als gevolg van het Pinkstergebeuren – De hermeneuse van verdenking – Andere tijdsaanduidingen – Het thema van Marcus II en het verband met de epiloog – Nogmaals het genre van Marcus als paashagada – De post-70 editie – Marcus 10,1vv. Begin van de aliyah, de pelgrimage naar Jeruzalem – De Weg van Jezus – zijn halacha – Gewijzigd semiotisch vierkant – Het canonieke Marcusevangelie op drie niveaus – Herschrijving van een onderliggend pre-70 evangelie

Hoofdstuk 9 – Vijf overige aspecten van de Nieuwe Benadering.....	451
<i>VIII. De oudste belijdenis (1 Kor 15,3b-7).....</i>	<i>451</i>
<i>IX. Geloven in de opstanding</i>	<i>456</i>
Bijbelse taal. Het numineuze aspect van de verschijningen – Bakermat van de paashagada – Dunamis, egei-roo, anhistèmi – Twee aspecten van opstanding. Sporen van het ontstaan van geloven in de opstanding van Jezus – Sporen in Handelingen – Verheldering van Marcus – De kus van Judas en de identiteit van Arimatea	
<i>X. Het drietal mannelijke hoofdpersonen: Petrus – Paulus – Judas</i>	<i>476</i>
Matteüs’ erkenning van Marcus’ passie als getuige van Petrus – Paulus, de neaniskos – Het drietal in Johannes – Judas Iskariot – Het drietal historisch Handelingen: Petrus, Paulus, Mattias – Arimatea	
<i>XI. Identiteit van Arimatea. Subversieve aanwijzingen.....</i>	<i>492</i>
Matteüs – Lucas – Johannes – Eindconclusies	
CONSEQUENTIE 1	505
<i>Het grafmonument van jusef</i> Een brug te ver? – De periode van vasten bij de ‘Quartodecimanen’ – De structuur van heel de paashagada is doelgericht – De structuur van de epiloog is bijbels traditioneel – Geen rationeel betoog maar vormgeving in de liturgie – De identiteit van Arimatea – De kalenderwijziging tijdens de jeugd van Josef bar Mattias	
CONSEQUENTIE 2	533
<i>Het ‘petrusambt’ in Matteüs 16 op grond van de open-grafmidrasj van Marcus</i>	
CONSEQUENTIE 3	547
<i>Het jongetje in Getsemane en in het graf</i> De tekst – De invloed van Paulus op de canonieke boeken – De Maaltijd van de overlevering – Judas, de zoon van Simon, die hem overleverde – Was Marcus anti-judees? – Cumulatieve bewijsvoering	
CONSEQUENTIE 4	573
<i>Het probleem van de paasdatum</i> Ingewikkelde kalenderberekening – De afwijkende datering van Pesach in Johannes 18,28 – Quartodecimaanse twisten	

CONSEQUENTIE 5 585

Mensen van de weg, de halacha van Jezus

Drie kernproblemen: euthus, palin en 'na drie dagen' – Euthus – Mensen van de Weg (Hand 19,9) – Arimatea versus de rotsman – Na twee dagen (14,1); na drie dagen (Marcus 8,31; 9,31; 10,33v.), na zes dagen (9,2) – Het bijwoord palin – De parallel met Exodus. Het Hebreeuwse 'od en het Griekse palin – Mozes en Jezus contra de tegenstanders van JHWH – De volgorde van verhalen in het kader van Sjaboeot – Jezus, de tweede Mozes – De functie van palin in Marcus

Nawoord 615

Herinnering – Verschuiving van paradigma – Het spanningsveld tussen de ecclesia en de hellenistische omgeving – Religieuze taal – De impasse doorbroken – Bijdrage aan de dialoog – Rectificatie – Teleurstelling – Het zwijgen van Josephus – Permanent actueel

Verklarende woordenlijst 629

Lijst van auteurs 631

Standaardwerken..... 636

Gebruikte bijbelvertalingen en tijdschriften 636

Tijdslijst 637

Register van Bijbelplaatsen..... 640

Ten geleide

Het evangelie* op naam van Marcus is het oudste van de bekende vier. Het is ook het kortste. Het vertelt een diep, donker verhaal over Jezus' overlevering en terechtstelling. Het eindigt met drie vrouwen in het graf. Een jonge man in wit gewaad zegt hen daar dat de messias hen zal voorgaan naar Galilea. Hoe reageren die drie vrouwen? Angst is hun deel. Daar nam de oude kerk geen genoegen mee, met zo'n slot, in mineur. Zo kun je geen Pasen vieren. Dus werden er nog enkele scènes toegevoegd, waarin Jezus, uit de doden opgewekt, zich aan zijn volgelingen laat zien. Maar zo heeft Marcus zijn verhaal niet bedoeld.

Hoe wel? Met die vraag houdt Karel Hanhart zich al vele jaren bezig. Hij heeft er in 1995 een boek aan gewijd, *The Open Tomb – A New Approach*. Een samenvatting in het Nederlands verscheen in 2002. En nu is het vervolg verschenen, dat de lezer in handen heeft. Het is een commentaar op het verhaal van Marcus, maar niet op de gebruikelijke manier. Gebruikelijk is: van het begin naar het einde, richting de ontknoping. Karel Hanhart verklaart de tekst vanuit de ontknoping en laat zien hoe die stap voor stap wordt voorbereid.

Op de plaats die Schedel heet, even buiten Jeruzalem, eindigde Jezus' leven. Zijn volgelingen zagen in hem een gerechte: een mens die het visioen van een nieuwe wereld hooghield en voorleefde – een nieuwe wereld niet in de hemel boven, in een hierna-maals, maar op deze oude aarde beneden. In zijn naam en in zijn geest probeerden zij voort te zetten wat hij begonnen was. Zij vormden een beweging, een bevrijdings-beweging. Wat wij christendom noemen, is niet begonnen als een godsdienst of een kerk, maar als een politieke bevrijdingsbeweging in een uithoek van het Romeinse wereldrijk. Karel Hanhart spreekt hier over een chassidisch reveil.

Marcus schrijft zijn verhaal over Jezus ruim veertig jaar na diens dood, na het jaar 70, als Jeruzalem, stad en heiligdom, is verwoest door de Romeinse legermacht onder aanvoering van Titus, de latere keizer. Duizenden Judeeërs* hangen te sterven aan kruisen. 'Er waren te weinig kruisen voor al die lichamen,' schrijft Flavius

Josephus, Judees historicus in Romeinse dienst (*De Joodse oorlog* V, 451). Na de verwoesting lijken alle termijnen verstreken. Dit is het einde. Wat nu?

Op die vraag probeert Marcus een antwoord te geven: wat nu? Hij doet dat door een verhaal te componeren. Dat verhaal, in het Grieks geschreven, noemt hij *euangelion*, evangelie, 'goed nieuws'. Karel Hanhart betoogt overtuigend dat wij dit evangelie niet moeten lezen als een biografie, een levensbeschrijving van Jezus, want dat is het niet, bij lange na niet. Het evangelie van Marcus reflecteert op de desolate omstandigheden waarin het volk van Juda verkeert na de catastrofe van het jaar 70. De messias zou komen, de bode van een nieuwe wereld, maar de messias is niet gekomen. Het messiaanse project is uitgelopen op een mislukking. Ten overstaan van dit zwarte gat moet het verhaal over Jezus opnieuw worden verteld. De historische ervaring van het jaar 70 wordt als het ware teruggeprojecteerd in het verhaal over Jezus' woorden en werken. Karel Hanhart spreekt hier over 'de semantische brug van 30 CE* naar 70 CE'.

Marcus was een Jood, preciezer: een Judeeër, een telg van het volk van Juda. Oude overlevering situeert hem in Rome aan de zijde van Simon Petrus. Hij zou diens 'hermeneut' zijn geweest: de eerste versie van zijn verhaal over Jezus zou hij hebben opgetekend uit de mond van de eerste der 'gezondenen'. Karel Hanhart verdedigt de stelling dat de ons bekende tekst van Marcus een herziene versie behelst, die in het jaar 72 tot stand is gekomen. Hij legt verder uit dat deze herziening geschreven is voor de liturgische viering van Pesach en van de 'eerste dag' – een hagada* dus. De aanhangers van de ecclesia* gebruikten daarnaast een volledig, ouder evangelieverhaal voor de overige samenkomsten op de sabbat, maar dat is verloren gegaan. De evangelieverhalen van Matteüs en Lucas namen de hagada van Marcus over en vulden die op eigen wijze aan.

Dat Marcus een Judeeër was die ook het nodige van de Grieks-Romeinse cultuur had opgesnoven, blijkt uit zijn evangelieverhaal. Het is, aldus Karel Hanhart, een aaneenrijging van midrasjiem, maar ook een Griekse tragedie. Het is een verhaal voor Judeeërs én voor de wereld der volkeren. Een inclusief verhaal dus, dat perspectief wil bieden aan allen die zuchten onder het slavenjuk van het Romeins imperium. Een Judees verhaal en zeker geen anti-Joods verhaal – zo wordt Hanhart niet moe om te benadrukken. Sinds het concilie van Nicea in het jaar 325 is het wel uitgelegd in anti-Joodse zin. Dogma's, meent Hanhart, zijn niet meer dan slecht leesbare richtingwijzers.

Het 'lege graf' is bij Karel Hanhart het 'open graf'. Het is een beeld voor het verwoeste heiligdom en zo zelf een midrasj, een actualiserende uitleg van enkele tek-

sten uit Jesaja in het licht van de verwoesting in het jaar 70. We moeten het slot van Marcus niet lezen als een vorm van bewijs voor de opstanding – want zie maar, het graf is leeg. Het open graf verbeeldt de catastrofe, maar is ook toekomstvisioen. Die nieuwe wereld, door Marcus ‘koninkrijk van God’ genoemd, zal er komen. Hoe en wanneer is onbekend. Het verhaal van Marcus werkt schoorvoetend richting een antwoord. Om de angst te bezweren.

Karel Hanhart heeft een boek geschreven dat uitnodigt tot aandachtige lezing. En aanzet tot verdere studie van het kleine verhaal van Marcus. Liefst in het leerhuis, met anderen samen. Om te leren niet bij de pakken neer te zitten in deze oude, voor ontelbaar veel miljoenen duistere wereld, maar een tegenkracht te vormen, een tegenbeweging. Met dat doel voor ogen heeft Marcus zijn verhaal over Jezus geschreven.

Alex van Heusden

* Voor woorden gemerkt met een sterretje: zie de verklarende woordenlijst achterin dit boek.

Voorwoord: een nieuw begin

Mijn nieuwe benadering van het evangelie is het gevolg van de impasse waarin het exegetisch onderzoek is geraakt. Dit commentaar wil een bijdrage leveren aan de dialoog tussen joden en christenen, een dialoog die jaren na de Sjoa weer aarzelend op gang is gekomen.

Peter Tomson schreef terecht: “Wij hebben het voorrecht getuige en deelnemer te zijn van een veranderingsproces dat zijn weerga niet heeft in de geschiedenis van het christendom: *de herwaardering van de joodse wortels van de christelijke traditie*. Een joodse deskundige, Geza Vermes, legde de vinger op de oude wonde: “Omdat de grote meerderheid van de geleerden... christenen waren, leden van de kerk, voerden zij bewust of onbewust een kwalitatief onderscheid in tussen het Nieuwe Testament en de niet in de bijbel opgenomen joodse geschriften. Voor hen vormde de joodse literatuur de achtergrond waar tegenover zij het Nieuwe Testament als een superieur geschrift voorstelden.” Dat veroorzaakte de bovengenoemde impasse.

Als lid van de kerk tracht ik de wonderverhalen op een nieuwe manier te ontleden als midrasjim op passages uit de Septuagint*. Want synagoge en kerk danken beide hun bestaan aan de Eeuwige, die zich aan het volk Israël en de volken openbaart. Als partners-in-dialoog leven zij uit een geloofstraditie die ook sterk beïnvloed werd door de verwoesting van de tempel in Jeruzalem. Hun talmoed en hun evangelie dragen daarom beide het trauma van 70 CE met zich mee. Zij houden beide desondanks de eredienst gaande. Dat is een wonder, de tragedie voorbij...

Ik ben grote dank verschuldigd aan mijn ouders, die mij in '40-'45 leerden geloven en de hoop levend houden ondanks de onromantische, rauwe werkelijkheid buiten: de niet te stuiten opmars van de Duitsers tot in Noord Afrika en tot diep in Rusland, het systematisch leegroven van ons land en de wrede executies van onschuldige burgers. Binnen zong ons gezin op feestdagen vierstemmig: ‘o God, die droeg ons voorgeslacht.’

Mijn theologische vorming dank ik voornamelijk aan de Theologische faculteit van de Universiteit van Amsterdam, die na de oorlog vernieuwd aantrad. Daar werden lijnen naar een 'theologie van de toekomst' uitgestippeld. Het is de bakermat van de Amsterdamse School, waarvan de oudtestamenticus, Martinus A. Beek, één van de inspiratoren was. Onbedoeld komt het mooi uit dat het vandaag ook de dag van St. Martinus is!

In mijn vorige studie *Het Open Graf* betuigde ik al mijn dank aan de *Pères de Sion* te Jeruzalem, de protestantse faculteit te Straatsburg en het *Ecumenical Institute*, verbonden aan de Benedictijnse abdij te Collegeville MN voor hun gastvrijheid en hun royale ondersteuning van mijn onderzoek en aan broer Jan voor zijn computerhulp. Ik voeg aan deze lijst toe: *Dean Calvin Schnucker*, inspirerende leidsman van *Dubuque Theological Seminary*, Dubuque IA.

Ik wil ook de instanties danken die deze publicatie financieel mogelijk maakten: Ad Pias Causas, het Sormani Fonds en het Leye Fonds en uitgeverij Skandalon, die de uitgave verzorgde.

De leden van de Oecumenische Marcuskring van Den Bosch e.o. hebben in de afgelopen jaren het schrijven van dit boek paragraaf voor paragraaf begeleid met hun inzichten en kritiek. Ons samen-lezen was inspirerend en werd gekenmerkt door serieus lezen met vaak hilarische momenten. Het zijn Trijnie Amsing – verpleegkundige, oud-cursiste TVG; Kees Kroft – kenner van het Jodendom; Louise Pondman – pastoraal werkster in opleiding, oud-cursiste TVG; Bineke Soes – oud-cursiste TVG; José Vos – onderzoekster bijbeltekst en publicist; Bernard van Weeghel – industrieel ingenieur en oud-cursist TVG en dr. Jan Zijp – chemicus. Zonder hun steun was het boek niet tot stand gekomen.

Ik dank vooral mijn *co-author*, Hanneke, die op haar unieke, nuchtere en uiterst geduldige wijze dit commentaar heeft meegeschreven.

Den Bosch,

11 november 2012 – Eerste Zondag van de Voleinding

De indeling van dit boek

Dit commentaar heeft een ongebruikelijke indeling. De eerste vier hoofdstukken van Marcus worden weliswaar in hun geheel uitgelegd, maar worden in dit boek pas na drie hoofdstukken behandeld onder sectie C. Het zijn de enige hoofdstukken van Marcus die evenals het slot in hun geheel worden geïnterpreteerd. Zij dienen als concreet voorbeeld van de *nieuwe wijze van uitleggen*, die in dit commentaar wordt toegepast. Met deze nieuwe benadering van het evangelie wordt een antwoord gezocht op de vraag die Marcus zich stelde: 'Hoe kan mijn ecclesia weer Pesach vieren ook na de catastrofe van 70 CE'?

Naast de zes exegetische hoofdstukken in secties A en C, wordt in de secties B en D de compositie in het kader van Israëls feesten uiteengezet. Het betreft de hoofdstukken 3, 8 en 9 van dit commentaar. In sectie E worden ten slotte mijn conclusies aangaande de identiteit van Josef van Arimatea en van de 'jongeman' in het graf behandeld. Andere problemen, zoals de onderlinge verhouding van de evangeliën, het zog. synoptische vraagstuk, de Johanneïsche paasdatum, de rol van Petrus, Paulus en Judas in de plot van de passie en de betekenis van de tussenwerpsels 'gelijk' en 'wederom; (Gr. *euthus* en *palin*) worden in Sectie E behandeld.

Het is een dik boek geworden. De methode van argumentatie is cumulatief met talloze verwijzingen en herhalingen. De exegese van elke hinderlijke passage, zog. struikelteksten (*cruces interpretum*), wordt gebouwd met de bakstenen van voorgaande nieuwe interpretaties¹, die eerst worden samengevat. Zo ontstaat een nieuw *house of meaning*. Deze methode vergemakkelijkt de bestudering in cursusverband, zoals het boek ook is ontstaan.

Een woordenlijst, de registers, een lijst van figuren, een auteurslijst en een tijdbalk staan achterin.

1 Zie mijn *The Open Tomb, A New Approach. Mark's Passover Haggadah* (± 72 C.E.). A Michael Glazier Book, Liturgical Press, Collegeville MN (1995).

